

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 101 : 321.7(066)

Хміль В. В., Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна

ЭНТРОПИЙНИЙ «ВИРУС» ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу демократії як спрямованої на цілісне буття людини та суспільства на протиположності її політико-інструменталістському розумінню в політологічних дослідженнях. Особливу увагу приділено соціальній ентропії, її проявам та наслідкам.

Ключові слова: демократія, буття людини, соціальна ентропія, європейська культура.

Хмель В. В., Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта им. акад. В. Лазаряна

ЭНТРОПИЙНИЙ «ВИРУС» ДЕМОКРАТИИ

Статья посвящена социально-философскому анализу демократии, направленной на целостное бытие человека и общество в противовес ее политико-инструментальному пониманию в политологических исследованиях. Особенное внимание уделяется социальной энтропии и ее последствиям.

Ключевые слова: демократия, бытие человека, социальная энтропия, европейская культура.

Khmel V. V., Dnipropetrovs'k National University of Railway Transport
named after academician V. Lazaryan

Entropic «Virus» of Democracy

The article deals with the social and philosophical analysis of democracy as an element of holistic social being in contrast to its political and instrumental interpretation in politology research. Social entropy process and its effects were given special attention in this article.

Key words: democracy, social being, social entropy, European culture.

Протягом останніх десятиліть посилюється увага дослідників до проблеми майбутнього європейської цивілізації, що набула вагомого значення ще в працях, М. Вебера, Ф. Ніцше та О. Шпенглера, в їх песимістичних сценаріях

перспектив людського світу, позбавленого демократичних перетворень.

Різноманітність філософських позицій стосовно сутності соціально-політичних процесів наблизили сучасну епоху до розуміння великих соціально-культурних потрясінь, але життя, незважаючи на велику кількість наукових до-

сліджень, дає новий матеріал для роздумів та теоретичної рефлексії, який постійно ускладнює розуміння мети та результатів демократичних процесів.

З цієї причини проблематика постмодерністської філософії останніх десятиліть свідчить про великі тектонічні зрушення в традиційному розумінні демократії, людини, мови, культури та гендерних ролей у суспільстві. Зазначені дослідження є особливо актуальними зокрема для України, яка ще перебуває в пошуку своєї національної, соціальної та політичної ідентичності та власного місця в соціальному просторі європейських країн.

Розкриття теми статті потребує відходу від суто політологічного тлумачення демократії як народовладдя в презентативній та ліберальній формах, оскільки воно не враховує широкий спектр соціокультурних та духовних феноменів у житті сучасного людства.

У другій половині ХХ ст. змінилося уявлення про зміст демократії. Мета демократичного устрою держав, як правило, зводиться до певних стратегій та методів організації суспільства, обмеження свавілля влади, збереження та реалізації прав людини, а також до втілення в життя принципу відповідальності влади перед суспільством, захисту гідності та безпеки людини.

Демократія не тільки створює та утримує порозуміння між більшістю та меншістю, охороняє права людини, прагне встановити соціальну рівність завдяки інструментам влади. Відтак, при всіх її позитивах, вона одночасно стає механізмом невпинного руйнування соціального цілого шляхом розшарування суспільства на автономні осередки, угруповання, сегменти з притаманними для них цінностями, оцінками та ідеалами.

Епіцентром філософського дослідження є не політико-інструменталістський аспект демократії, а цілісне буття людини, що передбачає відповіді на питання про мету та засіб здійснення демократичних процесів, визначення умов, напрямків та критеріїв їх оцінки тощо. Тому звернення до аналізу результатів демократичних перетворень та їх перспектив у контексті соціально-культурної ситуації сучасної Західної Європи є актуальним.

Нині в соціально-культурних та політичних дослідженнях політологічний розум домінує над філософськими тлумаченнями складних демократичних процесів, що стає причиною затьмарення більш глибоких основ соціального буття людини, на противагу визначенню загальнолюдських цінностей та глобальних перспектив.

В сучасній філософській науці проблеми соціальної ентропії вивчають дослідники В. Алтухов, А. Ахієзер, Є. Князев, С. Курдюмов, В. Стьопін, В. Руднева та ін. Ними осмислено нові ієрархії та рівні організації соціальних систем, які включають в себе елементи хаосу, непорядкованості, самоорганізації соціальних рухів, що збільшують ентропійні процеси в суспільстві. Але науковці так і не конкретизували проблему: демократія – це засіб чи мета існування сучасних держав? Чи є межі демократичних перетворень? У чому полягає таємничий сенс демократії, і чи завжди ми усвідомлюємо остаточний результат її дії в гуманістичному вимірі?

Йдеться про те, чи потрібно якомога довше стримувати ті демократичні здобуття, якими так пишається Західна Європа, чи, навпаки, максимумно прискорювати прогрес для оновлення демократичних інституцій, готуючи себе до глобальних трансформаційних зрушень, пов'язаних з асиміляцією традиційних народів, етносів на європейському континенті? Така ситуація може скластися внаслідок незворотніх демографічних змін, які призведуть до розчинення європейців у котлі інших цивілізацій.

Для більш плідного аналізу зазначеної проблеми доцільно звернутися до нових пізнавальних засобів та понять, які б дали можливість більш змістовно висвітлити наслідки деяких перетворень у розвинених демократичних країнах, враховувати нові наробки, оприявлені новітні тенденції в розвитку таких складних систем, як суспільство.

У ХХ ст. актуалізувалися пошуки в таких напрямках дослідження, як загальна теорія систем, синергетичні принципи функціонування самоорганізованих систем з вузловими поняттями «ентропія-негентропія». У таких дослідженнях на перший план виходять елементи непорядкованості, нелінійного розвитку соці-

альних систем, які важко передбачити, зробити соціально-економічні прогнози та ухвалити управлінські рішення.

Звернення до поняття «ентропії» та його функціональної ролі є необхідним для виявлення евристичного, аналітичного, методологічного потенціалів, надзвичайно важливих для розуміння складних соціальних процесів сучасного світу.

Не зважаючи на можливі звинувачення в редукаціонізмі, вважаємо, що другий закон термодинаміки Гейзенберга та Планка, свідчить, що Всесвіт, включаючи усі інваріанти наявних систем, стихійно та безповоротно рухається від порядку до хаосу, тобто в напрямку розширення ентропії, процеси якої діють і на людське суспільство. Саме демократія, з одного боку, ускладнює соціальну організацію, розшаровуючи її на некеровані осередки, з іншого – поступово вводить суспільства в ентропійний стан, який стає головною причиною трансформації соціального буття як своєрідного європейського цивілізаційного суїциду, причиною якого є руйнування релігійно-метафізичного світогляду.

Є певні напрямки в осмисленні поняття «ентропії», яке пододало тривалий шлях свого становлення, започаткувавшись у природознавчих науках в XIX ст., у загальній теорії систем, згодом було запозичене синергетикою, теорією інформації, де були серйозні спроби виділити закономірності ентропійних процесів, що мають місце не тільки в природних явищах, але і в ідеології, політиці, економіці, культурі.

Так, одна з точок зору на соціальну ентропію зводиться до тези про постійне збільшення різноманіття соціального світу та матеріальних можливостей суспільства, що є важливими для реалізації постійно зростаючих потреб людства. Чим більше економічного, політичного, культурного зростання, споживчого розмаїття, видів соціальних послуг, комунікативних можливостей, тим більшим є у людини вибір в самореалізації, гармонізації життя. Обґрунтовуючи таке тлумачення, С. Хайтун вважає «помилковим ототожнення ентропії з хаосом» [1, с. 98].

Але недолік, на нашу думку, такого підходу в тому, що протилежне за змістом поняття «негентропійності» не відмежовується за зміс-

том від ентропії, але спрямоване на стабілізацію якостей соціальної системи як противага деструктивним системним проявам, іноваційним елементам, що потенційно загрожують її збереженню та відтворенню. Стійкість такої системи усе більше тримається на репресивних апаратах держави, урівноважених нормативно-правовими принципами.

Протилежна точка зору ближче до первинного сенсу ентропії в плані перманентного поглиблення кризового стану суспільства, що має місце в дослідженнях Є. Князева [2], М. Ільїна [3] та ін., для яких ентропія є ключовим сегментом розпаду та трансформації розвинених соціальних систем з демократичними основами управління.

Ентропійні процеси в суспільних явищах реалізуються в громадянському суспільстві через соціальні рухи, професійні об'єднання, недержавні громадські організації, різноманітні спільноти, в тому числі віртуальні. Інформаційна, політична, культурна відкритість суспільства активізує життя громадян, забезпечує реалізацію ще більших свобод.

Зазначений процес на етапі сучасного європейського суспільства свідчить про наростання хаосу в суспільстві, що виявляється в політичних та економічних кризах, послабленні моралі, непередбаченості подій та неможливості регуляції означених процесів звичними засобами, наслідком яких є дисгармонія суспільних відносин, що стає причиною соціального напруження.

Результатом означеної неупорядкованості в розумінні суспільної мети є поглиблення процесів руйнації сімейних, релігійних, правових, моральних та інших соціокультурних структур. Слабшають і втрачають свою силу нормативно-правові імперативи, що супроводжується розпадом духовно-ціннісних компонентів світогляду, які зв'язували людей протягом минулих століть.

У сучасних розвинених європейських державах причиною активізації ентропійних процесів, на нашу думку, стає міграційний мультикультуралізм, коли етнічні осередки, або анклавні стають самодостатніми культурними утвореннями зі своєю релігією, звичаями, традиційними уявленнями про добробут. Самоізоляція

спільнот, відокремленість від панівної європейської культури руйнують особистість, прищеплюють чужинцю прагматизм та культ споживання як основні принципи смиследіяльності, не спонукають його ні до розвитку власної національної культури, ні до засвоєння європейських цінностей.

Засилля європейського континенту іммігрантами з Африки та Азії пов'язане з виконанням малокваліфікованих та низькооплачуваних робіт. Європа потребує переселенців, щоб витримати ярмо пенсійного забезпечення та підтримувати високу платню державним службовцям і іншим привілейованим категоріям населення. Та недавні емігранти, маючи по п'ять-сім дітей, отримуюють від держави високі виплати на них, завдяки чому можуть досить безбідно існувати. Вони не інтегруються в європейське суспільство, а створюють певні анклавні осередки зі своєю мовою, культурою, своїми звичаями – підриваючи зсередини європейську культуру. Так, лише в одній Німеччині нині нараховується 15 тисяч мечетей.

Третій світ кожен рік збільшується на 80-90 млн осіб на протигагу країнам Заходу, які мають негативні демографічні тенденції. Через півстоліття на земній кулі європейці становитимуть лише одну десяту частину людства, сьогодні – одну шосту.

Тенденції розвитку західної цивілізації протягом декількох останніх десятиліть все більше нагадують демонтаж європейських цінностей у пошуках нових шляхів розв'язання наболілої теми – втрати сенсу життя людини, яке вміщувалося переважно у простір метафізичних цінностей з одночасною підвищеною увагою до таких понять як віра, надія, майбутнє. Складається враження, що європейці змирилися з вимиранням своєї цивілізації і отримують певну насолоду від кризи, яку О. Шпенглер називав «смертю Європи».

Без перебільшення можна сказати, що якась провина за цю кризу лежить і на активізації феміністичних рухів 60-80 років ХХ ст., які підняли жінку з колін й поставили на один соціальний та інтелектуальний рівень поруч з чоловіками, піднесли жінку як соціально-активну істоту, яка не хоче поступатися чолові-

кам ні в чому. Саме це і спричинило поступове руйнування інституту сім'ї.

Теоретичне підґрунтя руйнування сім'ї мало місце не тільки в марксистській філософії. Воно було продовжене «критичною теорією» Франкфуртської школи Г. Маркузе Т. Адорно та італійцем А. Грамші, які здійснюють наступ на європейської цінності, на ієрархічні структури влади, етноцентризм, на сексуальні обмеження, йдучи в руслі концепції фемінізму. Усе це провокує наступ на християнську цивілізацію [4, с. 43].

Теоретиками Франкфуртської школи були визначені соціальні сили для нових демократичних перетворень – це маргінали, етноменшини, молодіжні радикальні угруповання, наймані робітники та безробітні з країн третього світу. Фемінізм теоретично вписують у радикальну складову стратегії широкого пролетарського руху через уповільнену блокаду християнських цінностей, де занепад буржуазної моралі дасть можливість зсередини розхитати європейську культуру.

Таке теоретичне обґрунтування призвело до практичного звільнення жінки від сім'ї (на кшталт «жити для себе») і стає все більше популярним на Заході. Сім'я для такої жінки виступає як щось несуттєве, другорядне, як економічний осередок, який роз'єднує суспільство на невеликі групи, а якщо так – то необхідність у такій сім'ї відпадає. Європейські жінки не бажають мати дітей з багатьох причин, серед яких – кар'єра, заняття в фітнес-клубах, в гуртках дозвілля, а також в культурі гедонізму та споживання. Жінка все більше стає відірваною від сімейних проблем, виховання дітей, що свідчить про переверот у свідомості західних суспільств. Доля культури, нації, народу стає невизначеною, коли фізичне та соціальне відтворення людини для більшості «слабкої» статі стає другорядним, або визнається проблематичним.

Наочною ілюстрацією сказаного є деякі здобутки у сфері гендерних досліджень, які йдуть в напрямку поступового витіснення морально-етичних засад існування людини та заміною їх матеріальною мотивацією, що свідчить про орієнтацію жінки на зовнішній світ, а не на внутрішній, екзистенційний. Однією з

причин такої переорієнтації є загубленість сенсу життя людини, який сьогодні випадає з простору метафізичних цінностей, та підсвідомого прагнення особистості до глибокого осмислення таких понять, як мета життя, віра, надія, майбутнє.

Гендерна аргументація описує та аналізує людину, особливо жіночу стать, з позицій розроблюваного марксизмом формаційного підходу. Мета сучасного суспільства не зводиться тільки до ефективності, конкурентноспроможності виробництва, бо при такому розумінні людина виступає засобом відтворення суспільства, тобто робочою силою, поряд з іншими засобами виробництва. Цей підхід переважно спрямований на просте відтворення робочої сили та домінуючого способу виробництва. Марксистська концепція суспільно-економічної формації свого часу зазнала з цього приводу дуже багато критики і поплатилася своєю популярністю за свою поверховість.

Нині в соціально-філософській науці є більш продуктивним цивілізаційний метод, який дає можливість осмислити людину, перш за все, як носія культури, певного способу життя, духовних та моральних цінностей, де визначено її місце та роль у контексті національних, ментальних природно-демографічних характеристик, обумовлених розширеним відтворенням людини. Соціокультурні особливості виступають пріоритетними в аналізі, що робить розвиток людини метою суспільства.

Соціальна ентропія негативно впливає на етичну складову діяльності людей, а також на цілі, що ставить перед собою суспільство – цілі стають аморфними, що позначається на результатах людської діяльності та морального стану соціальної системи.

Варто погодитися з думкою Б. Спінози, що природа не призначає для себе ніяких цілей, у неї не існує понять добра та зла, проте всі кінцеві причини буття складаються тільки завдяки людським змінам. Наведена оцінка вказує на недолік прибічників загальної теорії систем, які не відрізняють природне буття від його соціальних закономірностей [5].

Як закони діалектики не мають прогностичної функції, так і в загальній теорії систем збільшення ентропійних процесів ставить суспіль-

ство тільки перед фактом очікуваних змін, відтак, не визначаючи часу початку радикальної трансформації. У названих концепціях не враховується більш складний механізм соціальних систем, підпорядкований «маятниковій» закономірності – звуженню та розширенню демократичних свобод, що залежить від тих чи інших політичних режимів.

Соціальна ентропія має своїм джерелом духовну діяльність людини, яка містить у собі морально-ціннісний сенс. Завданням культури та філософії є формування простору людських сенсів щодо цілеспрямованості людського буття, формування ідеального образу майбутнього як стратегічного напрямку становлення людства.

Але чи можна запобігти процесам поширення ентропії за допомогою державних або наддержавних інститутів? Українською важко говорити про базові цінності людства на підґрунті тоталітарних ідеологій, які змогли б об'єднати різноманітні народи та етноси з їх релігійним та культурним розмаїттям.

Ентропія проявляється там, де відбувається процес деперсоніфікації людини через масову культуру, примусову комунікацію, віртуалізацію буття (особистого та суспільного), економічну глобалізацію, гендерну рівність, тощо.

Питання долі Європи в духовно-історичному та демографічно-відтворювальному соціальному просторі – це не тільки теоретичне питання, але й суто практичне.

Занепад європейської культури пов'язаний з тим, що суспільство перебуває не на стадії духовного зростання, на кшталт того, як дух творчості епохи Відродження створював Європу, а, навпаки, на етапі уповільнення креативно-духовних процесів. У будь-якій культурі, як слушно зауважує М. Бердяєв, «після розквіту <...> розпочинається занепад творчих сил, спустошення духу», тобто формується ентропійний стан суспільства, первісними проявами яких є розпорошення його ідеалів та втрата смислів.

Європейські суспільства прагнуть значною мірою до зовнішніх прикрас організації життя, а не до сенсів повноцінного буття людства, а це свідчить про те, що «цілі починає презентувати себе в самому житті, у самій практиці, а це

підміна мети життя засобами життя» [6, с. 162-163]. Прагнення людства до цілісного буття передбачає відтворення себе як частини цілого, будь то етнос, нація або спільнота за іншими ознаками. Не дарма в історичній ретроспективі спостерігається певна кореляція між сплесками духовного піднесення суспільства, посиленням відчуття єдності (на будь-якому підґрунті), власної окремоті та винятковості, усвідомлення свого призначення та трансцендентності з прагненням до суспільного (у тому числі демографічного) відтворення. Дух сучасної європейської культури супроводжується заглибленням в повсякденний прагматизм, завдяки чому руйнуються соціально-культурні ідеали, орієнтовані на повноту буття.

Наскільки демократичні принципи забезпечують збереження цілісного буття людини? Демократія масової культури стоїть на заваді реалізації національних та етнічних ідеалів, суперечить майбутньому більшості європейських національних утворень.

Наша цивілізація тільки готує значні зміни в новій системі моральних орієнтирів, де б суспільство давало змогу кожній людині ставити собі мету, обирати цінності і мати можливість реалізувати себе.

Демократія як принцип збалансування суспільних інтересів сама по собі не несе цінностей. Цінністю стають ті стосунки, які дають можливість, розширено відтворювати соціальне ціле, соціалізувати особистість, дати їй можливість самореалізуватися, зважаючи при цьому лише на суспільно значимі інтереси.

Прагнення до демократичної рівності європейської цивілізації закладене в одному з гранднративів Модерну, який розгортається повною мірою сьогодні та засновується на єдиній всесвітній логіці економічного та соціального розвитку в напрямку глобалізації. Принципи демократії стали вище соціальної та природної доцільності людей.

Однак, демократичні принципи, якими живе соціальний організм як ціле (що враховує інтереси одиничного та особливого), мають можливість передати меншості частину своєї влади. У цьому й існує небезпека, бо починає діяти некерований ентропійний процес, який розпорошує ціле, де має місце послаблення

«згустків владної енергії» (економічні, матеріальні, фінансові, інтелектуальні), та в суспільстві зникає владна силова напруга. При цьому обидва «охоронці» демократії, держава та громадянське суспільство, несуть відповідальність за збереження цілого як соціуму.

Чому поза межами Європи та Америки ентропія поглинає традиційні форми саморегуляції, чому вона не знайшла розповсюдження в більшості країн світу? Така ситуація зовсім не свідчить про «недорозвиненість», народів та етносів, а відображає більш глибоке метафізичне начало цих спільнот, що визначає їх неєвропейську специфіку.

Без перебільшення можна сказати, що раціоналізовані принципи демократії в змозі виконувати тільки часткові, а не загальні функції, спрямовані на підтримання життєдіяльності цілого, тобто європейської цивілізації. В іншому випадку тільки авторитарні режими, або релігійно-фундаменталістські ідеології здатні обмежувати соціальну ентропію шляхом уніфікації та ієрархізації буття.

Доречно передбачити, що глибоке усвідомлення Європою своєї неминучої трансформації та зміни ціннісних орієнтацій призведе до деякого звуження демократичних принципів з метою уповільнення ентропійних процесів.

Сьогодні відбувається пошук базових цінностей людства, нових зразків духовності, які змогли б об'єднати на єдиних засадах народи, нації, релігії в ситуації розмитості моральних критеріїв в наявному полікультурному національному просторі, що може функціонувати на основі загальнолюдських принципів співіснування людства.

Демократія як розмаїтість способів життя та плюралістичного характеру суспільної думки стає основою фрагментарних мутацій для європейської культури, які впливають на оціночні критерії, розпорошення ідеалів та спільної мети. Таким чином, загальне гине в розмаїтті, руйнується духовна вісь суспільства, наслідок чого – втрата європейської ідентичності.

Складається враження, що людство потрапило в пастку гегелівських «хитрощів» Світового Розуму, який використовує у своїх цілях людей, грає їх долями за допомогою воєн, конфліктів, страждань, невдач та сприяє в такий

спосіб загальному плану руху історії для реалізації ідеї прогресу.

Залишається сподіватися, що європейська культура, в її широкому розумінні, спроможна передбачити ентропійні процеси шляхом акумуляції тисячолітніх інтелектуальних та практичних здобутків, необхідних для її виживання. Але при цьому неправомірно та небезпечно вважати істинний сенс демократії однозначним та доступним нам безпосередньо. Маємо бути готові до неочікуваних та непередбачуваних наслідків, відмовившись від ілюзій стосовно можливості її повного контролю та спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хайтун, С. Д. Социальная эволюция, энтропия и рынок / С. Д. Хайтун // *Общественные науки и современность* – 2000. – № 6. – С. 94–109.

2. Князева, Е. Н. Основания синергетики: человек, конструирующий себя и своё будущее / Е. Н. Князева. – М., 2006. – 231 с.

3. Ильин, М. В. Существуют ли общие принципы эволюции / М. В. Ильин // *Политические исследования*. – 2009. – № 2. – С. 18–26.

4. Маркузе, Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. – М. : Издательство АСТ, 2002. – 526 с.

5. Геодакян, В. А. Дихронная эволюция живых систем (энтропия, информация, двухфазные молекулы и метилирование) / В. А. Геодакян // *Ассиметрия*. – 2009. – № 2. – С. 3–31.

6. Бердяев, Н. А. Воля к жизни и воля к культуре / Н. А. Бердяев // *Смысл истории*. – М., 1990. – С. 97–178.

Надійшла до редколегії 28.02.2012.

Прийнята до друку 05.03.2012.